

RIKU ERKKILÄ
MÜNCHEN – HELSINKI

Huomioita semantiikan vaikutuksesta muodon leksikaalistumiseen¹

1. Paikallissijat, leksikaalistuminen ja motivaatio

Tässä artikkelissa luon katsauksen siihen, miten paikallissijojen semantiikka vaikuttaa leksikaalistumisprosessissa muodostuvan elementin merkitykseen. Tutkimuksen kohteena ovat siis postpositiot ja adverbisijat, joissa on erotettavissa historiallinen paikallissija, mutta jotka ovat irtautuneet sanan taiputusparadigmasta ja kiteytyneet tiettyyn merkitykseen. Osoitan mordvalaiskielistä poimittujen esimerkkisanojen avulla, kuinka sijan semantiikka vaikuttaa siihen, mikä kiteytyneen muodon merkitys on.

Tutkimuksen taustalla on havaintoni siitä, että tietty taiputusmuoto voi tyypillisesti kiteytyä ilmaisemaan vain sellaisia merkityksiä, joita kyseinen sija voi muutenkin ilmaista.² Se, mitä merkityksiä sija voi ilmaista, voidaan määrittää joko selvittämällä tutkittavan kielen sijojen merkityksiä produktiivisessa taiputuksessa tai hyödyntämällä typologisen tutkimuksen tuloksia, jos sellaisia on saatavilla. Lisäksi on mahdollista soveltaa kumpaakin lähestymistapaa yhtä aikaa, kuten tässä tutkimuksessa on tehty. Esimerkkinä sijan semantiikan vaikutuksesta voidaan mainita se, että mordvalaiskielten illatiivilla on TARKOITUKSEN merkitys (Erkkilä 2022b: 317–319), mutta elatiivilta

-
1. Kiitän nimettömiä arvioijia tarkkanäköisistä ja kiinnostavista kommentteista, sekä Santra Jantusta merkittävästä toimituksellisesta avusta artikkelin kanssa.
 2. Kognitiivisessa kielentutkimuksessa katsotaan, että kaikilla kielen elementeillä on merkitys. Tämä koskee myös sijoja, joilla on useimmiten useampia merkityksiä,

se puuttuu (GMJa 1980: 169–170), joten odotuksenmukaista on, että illatiivimuotoinen sana kiteytyy ilmaisemaan tarkoitusta (ks. tarkemmin luku 2.2), kun taas elatiivimuotoiselta sanalta tämä olisi epäodotuksenmukaista.

Tutkimus kuuluu kieliopillistumistutkimuksen alaan (Kuteva ym. 2019: 3–7). Käytän kiteytyneistä muodoista tutkimuksessa kuitenkin termiä leksikaalistuma ja ilmiöstä leksikaalistuminen, sillä prosessin lopputulos on jonkin sanan taivutusparadigmasta irtautunut lekseemi, tyypillisesti postpositio tai adverbi (kieliopillistumisen ja leksikaalistumisen suhteesta ks. Lightfoot 2011: 439–447). Tutkimuksen käsitteet edustavat pääosin kognitiivisen kielentutkimuksen traditiota, mutta koska sekä kognitiivinen kielentutkimus että kieliopillistumistutkimus perustuvat oletuksiin ihmisen kognition toiminnasta, samoja tai vastaavia käsitteitä käytetään usein kummassakin tutkimuskehityksessä (ks. esim. Heine ym. 1991: 27–64; Langacker 2011).

Kognitiivisen kielentutkimuksen näkemys kielestä on, että kielenkäyttöön vaikuttavat ihmisen muut kognitiiviset ominaisuudet, ja nämä ominaisuudet on otettava huomioon kieltä kuvattaessa (Lakoff 1990: 39–43). Käytännössä kognitiivinen kielentutkimus ei kuitenkaan ole läheskään aina noudattanut tätä omaa ohjenuoraansa (Dąbrowska 2016). Tässä tutkimuksessa esittämäni ilmiöt vaikuttavat toistuvan kielestä toiseen, joten niitä voidaan pitää kognitiivisesti mahdollisina. Vahvempi oletus olisi pitää ilmiöitä kognitiivisesti todellisina, mutta tämän todistaminen ei ole mahdollista tässä artikkelissa.

Tutkimuksen aineisto on haettu kahdesta lähteestä: ersän prolatiivit ovat Turun yliopiston Mormula-korpuksesta (osakorpus Maksaeva 1967) ja koko muu aineisto Turun yliopiston MokshEr-korpuksesta (MokshEr 2010). Tämä johtuu siitä, että aineisto on koottu useammassa vaiheessa. MokshEr-korpuksesta otetut esimerkit on etsitty AntConc-konkordanssityökalulla (Anthony 2022). Aineistoesimerkkien tarkoitus on havainnollistaa esitettyjen kognitiivisten mekanismien vaikutusta mordvalaiskielten leksikaalistumiin sekä sitä, että käyttämäni menetelmä soveltuu kielenmuutosten tutkimukseen. Systemaattisempi analyysi on jätettävä tulevan tutkimuksen tehtäväksi.

1.1. Kieliopillistuminen ja leksikaalistuminen

Kieliopillistuminen nähdään yleensä yksisuuntaisena tapahtumana, jossa vähemmän kieliopillinen muoto muuttuu enemmän kieliopilliseksi (ks. esim. Heine ym. 1991: 98–122; Hopper & Traugott 2003: 1–18). Kieliopillistumispolut alkavat usein sisältösanan, jonka semantiikka muuttuu abstraktimmaksi sitä

jotka muodostavat niin kutsutun säteittäiskategorian (*radial category*). (Luraghi 2011: 139–141.) Koska sijat ovat sidonnaisia morfeemeja, konteksti määrittää sen, mikä näistä useista merkityksistä kulloinkin aktivoituu (ks. Janda 2007: 639–641).

mukaa kun elementti kieliopillistuu. Tyypillinen paikanilmausten kieliopillistumispolku uralilaisissa kielissä on sisältösana > suhdenomini³ > sija (ks. Grünthal 2003: 45–52). Leksikaalistuminen taas on prosessi, jossa produktiiviseen taivutusparadigmaan kuuluva muoto kiteytyy tarkoittamaan yhtä merkitystä niistä useista merkityksistä, jotka muodolla on sen esiintyessä produktiivisessa taivutuksessa (ks. esim. Bauer 2001: 43–47; Hopper & Traugott 2003: 58–59). Kun näin tapahtuu, taivutusmuoto, joka koostuu vartalosta ja sijapäätteestä, irtoaa paradigmasta. Paradigmasta irtoaminen voi olla kokonaista, eli leksikaalistumisen jälkeen kyseistä muotoa ei esiinny paradigmasa enää ollenkaan. Esimerkkinä ilmiöstä voidaan pitää pronominaaliadverbia (E) *meže-ks* ’miksi, mitä varten [mikä-TRA]’, jolla ei ole pronominin *meže* ’mikä’ paradigmassa semantiikaltaan säännöllistä edustusta (ks. Bartens 1999: 116–117).⁴ Tyypillisempää vaikuttaa kuitenkin olevan osittainen irtautuminen, jolloin yksi muoto-merkityspari irtautuu paradigmasta, kun taas samanmuotoinen mutta erimerkityksinen muoto jää osaksi paradigmaa (ks. Erkkilä 2022c). On myös mahdollista, että leksikaalistuneen muodon lisäksi paradigmasta ei ole jäljellä muita muotoja (ks. luku 2). Lightfoot (2011: 444–445) nimittää kapeaksi leksikaalistumiseksi (*narrow lexicalization*) näkemystä, jonka mukaan leksikaalistuminen on sitä, että paradigma häviää ja jäljelle jää vain yksi lekseemi. Kieliopillistuminen ja leksikaalistuminen eivät ole toisensa poissulkevia ilmiöitä, vaan aiemmin kieliopillistunut elementti voi leksikaalistua, kuten uralilaisissa kielissä tyypillisesti käy, kun substantiivit kieliopillistuvat suhdenomineiksi, jotka taas leksikaalistuvat edelleen (ks. luku 2).

Se, mikä taivutusmuoto leksikaalistuu, ei ole sattumanvaraista, vaan leksikaalistuma on aina jollain tavalla motivoitu (ks. Panther & Radden 2011: 9–13). Motivaatio voi kuitenkin synkronisesta näkökulmasta olla haalistunut, jolloin kielenkäyttäjät eivät enää tunnista sanan koostuvan osista, joilla on erilliset merkitykset, vaan alkavat pitää sitä semanttisena kokonaisuutena.⁵ Tämä on yhteydessä siihen, kuinka monta kognitiivista askelta (*cognitive step*) sanan merkityksen tulkinta vaatii (Panther & Radden 2011: 12–13). Kognitiivinen

3. Suhdenomini on tyypillisesti vajaaparadigmainen sana, joka ilmaisee (ensisijaisesti) spatiaalista suhdetta kahden entiteetin välillä. Uralistiikassa suhdenomineja kutsutaan perinteisesti postpositioiksi tai adverbbeiksi niiden syntaktisen aseman mukaan.

4. Säännöllinen merkitys olisi ’[muuttua] miksi, [olla] minä’.

5. Lienee mahdollista, että kielenkäyttäjät hahmottavat leksikaalistuneen muodon koostuvan useammista morfeemeista. Leksikaalistumisen kannalta oleellista on kuitenkin se, että morfeemeille ei hahmoteta erillisiä merkityksiä. Paralleelina voidaan esittää suomen sana *maailma*, jonka ainakin osa kielenkäyttäjistä voi hahmottaa yhdyssanaksi *maa+ilma*. Voidaan kuitenkin jokseenkin turvallisesti olettaa, että käytäessään tätä sanaa kielenkäyttäjät eivät ajattele sanojen *maa* ja *ilma* merkityksiä, vaan yhdyssanan kokonaismerkitystä. Tällöin sanojen *maa* ja *ilma* yhdistämisen motivaatio on haalistunut.

askel kuvaa sitä, kuinka lähellä sanamuodon merkitys on sen osien merkitystä. Esimerkiksi suomen sanan *talossa* 'talon sisäpuolella' tulkitsemiseen sen osista voi ajatella kuluvan yhden kognitiivisen askeleen, sillä *talossa*-muodon merkitys koostuu läpinäkyvästi sen osien *talo* ja *-ssa* merkityksistä. Sen sijaan muodon *kalassa* 'kalastamassa' tulkitsemiseen kuuluu useampia kognitiivisia askelia, sillä muodon ja sen osien suhde ei ole semanttisesti läpinäkyvä. (Ks. myös Pantherin & Raddenin esimerkki [2011: 13].)

Kognitiivisten askeleiden määrittäminen ei aina ole suoraviivaista, mutta nyrkkisääntönä voidaan pitää sitä, että mitä vähemmän kompositionaalinen muodoste on, sen enemmän kognitiivisia askelia sen tulkintaan kuuluu. Näin ollen täysin produktiivinen taivutus, jossa vartalon ja päätteen merkitykset yhdistämällä kielenkäyttäjää ymmärtää sanan merkityksen, ja sellaisia muotoaineksia sisältävät sanat, joita ei synkronisesti voi jakaa osiin, jolloin sanan merkitys ei ole kielenkäyttäjälle enää kompositionaalinen, muodostavat jatkumon ääripäät.

Umbreit (2011: 274–278) esittää, että kielenkäyttäjät motivoivat yhdysmuodosteen (yhdyssanan tai johdetun sanan) merkityksen sen osien merkityksestä silloin, kun sanalla ei ole konventionaalista merkitystä (eli sen merkitys koostuu sen osien merkityksen summasta), tai kun tutkimustilanteessa kysytään, mistä sanan merkitys tulee. Saman ilmiön voidaan katsoa pätevän taivutuksessa, erityisesti kun taivutuspäätteellä on oma, suhteellisen selkeä semantiikkansa, kuten paikallissijoilla on. Leksikaalistuneiden muotojen tapauksessa tämä tilanne on pätenyt ennen leksikaalistumista, ja synkroniselta kannalta motivaatiota ei välttämättä enää ole.

Typologisesta näkökulmasta nimenomaan paikallissijojen semanttista kehitystä ovat tutkineet muun muassa Heine ym. (1991: 150–161), Heine (1997: 466–468), Rice & Kabata (2007; tulosijat), Kabata (2013; ero- ja tulosijat) sekä Kuteva ym. (2019: 34–43 [erosijat], 49–55 [tulosijat], 264–275 [olosijat], 321–322 [väyläsijat]). Nämä tutkimukset osoittavat kaksi selvää tendenssiä: ensinnäkin paikallissijojen semantiikka kehittyy konkreettisesti abstraktimmaksi, eli paikan ilmaisemisesta muihin merkityksiin, ja toiseksi, että nämä kehitykset toistuvat maailman kielissä. Semanttisessa kehityksessä vaikuttaa siis toimivan ei-kielellinen kognitiivinen mekanismi, joka vaikuttaa merkityksen muutokseen (esim. Heine ym. 1991: 27–64). Esitän hypoteesin, jonka mukaan tämä mekanismi toimii myös leksikaalistumisessa: sellaisen merkityksen, jota sijalla ei voi ilmaista, ei pitäisi leksikaalistua. Sijan merkityksen voi siis olettaa toimivan leksikaalistuneen muodon alkuperäisenä motivaationa. Alkuperäisen vartalon merkitystä leksikaalistuman motivaatiossa ei voi toki sivuuttaa (esimerkiksi on hankala kuvitella, että vartalosta (E) *kavto*, (M) *kafta* 'kaksi' olisi leksikaalistunut muoto 'kolmeen osaan', ks. luku 2.1.), mutta vartalon merkitys ei ole aina yhtä ilmeinen (ks. *kis* 'takia, vuoksi' luvussa 2.1.).

1.2. Mordvalaiskielten paikallissijasysteemi

Molemmissa mordvalaiskielissä esiintyy viisi produktiivista paikallissijaa sekä kaksi epäproduktiivisempaa sijaa. Perinteisesti näistä sijoista on käytetty termejä inessiivi, elatiivi, illatiivi, latiivi, prolatiivi, partitiivi (ablatiivi) ja lokatiivi.⁶ Sijojen perusmerkitys ja produktiivisuus on esitetty taulukossa 1. Perusmerkitykset vastaavat perinteistä paikallissijojen jaottelua siten, että ollosijan perusmerkitys on SIJAINTI, erosijan LÄHDE, tulosijan KOHDE ja väyläsijan VÄYLÄ.

Taulukko 1: Mordvalaiskielten paikallissijat

Sija	Inessiivi	Loka- tiivi ^a	Elatiivi	Parti- tiivi	Illatiivi	Latiivi	Prola- tiivi
Perus- merkitys	SIJAINTI	SIJAINTI	LÄHDE	LÄHDE	KOHDE	KOHDE	VÄYLÄ
Produk- tiivisuus	produk- tiivinen	vain suhde- nomi- neissa	pro- duktiivinen	vain suhde- nomi- neissa ^b	pro- duktiivinen	pro- duktiivinen	pro- duktiivinen

^a Lokatiivi ei ole varsinaisesti sija, mutta se merkitsee tiettyjen suhdennominien paradigmassa sijaintia (ks. Bartens 1999: 163).

^b Partitiivilla on produktiivista käyttöä paikallisuuden ilmaisemisen ulkopuolella (Hamari & Ajanki 2022: 399–400).

Sijojen perusmerkityksistä voidaan luoda hypoteesi siitä, minkälaisia kieliopillistumispolkuja ne seuraavat ja minkälaiset leksikaalistumat ovat odotuksenmukaisia. Esimerkiksi LÄHDETTÄ ilmaisevien sijojen merkityksiä voivat olla TEMPORAALINEN ALKUPISTE, INHIMILLINEN LÄHDE, KÄSITTEELLINEN LÄHDE, SYY, MATERIAALI, komparaation standardi, KOKONAISUUS (partitiivi) ja (nominaalinen) OMISTAJA (Kabata 2013: 82–84).⁷ Mordvalaiskielissä näistä esiintyvät ainakin TEMPORAALINEN ALKUPISTE, KÄSITTEELLINEN LÄHDE, SYY, komparaation standardi ja KOKONAISUUS (partitiivilla; GMJa 1980: 164–166, Bartens 1999: 93–95) sekä TEMPORAALINEN ALKUPISTE ja MATERIAALI (elatiivilla; GMJa 1980: 169–170, Bartens 1999: 96–97). Lisäksi sijoilla esiintyy toki muita merkityksiä.

6. Käytän tässä artikkelissa perinteisiä sisäpaikallisuuteen viittaavia termejä, vaikka ne ovat hieman harhaanjohtavia. Inessiivi, elatiivi ja illatiivi eivät nimittäin ole nimistään huolimatta varsinaisia sisäpaikallissijoja, vaan ne voivat ilmaista olemista, eroamista ja tuleamista kaikenlaisten tarkoitteiden kanssa. Uusimmassa tutkimuksessa (esim. Hamari & Ajanki 2022) ablatiivista käytetään termiä partitiivi, mitä käytäntöä seuran.

7. Kabata (2013: 82) esittää englanninkieliset esimerkit jokaisesta merkityksestä.

Esimerkit (1–3) havainnollistavat ersän elatiivin perusmerkitystä⁸ (LÄHDE) sekä TEMPORAALISEN ALKUPISTEEN ja MATERIAALIN merkityksiä. Elatiivi, jolla on LÄHDE-merkitys, ilmaisee toiminnan fyysistä alkupistettä, kun taas elatiivi, jolla on TEMPORAALISEN ALKUPISTEEN merkitys, ilmaisee sitä ajankohtaa, jolloin toiminta alkaa. MATERIAALIN elatiivi puolestaan ilmaisee sitä, että jokin asia on tehty jostakin materiaalista. Esimerkissä (1) elatiivimuotoinen sana *kudo* 'talo' (kiintopiste)⁹ osoittaa sen paikan, josta muuttujan *t'eta* 'isä' toiminta alkaa. Esimerkissä (2) kiintopisteenä toimiva elatiivimuotoinen sana *valske* 'aamu' ilmaisee sen kohdan ajassa, josta lähtien toisen persoonan pronomiinilla ilmaistun muuttujan toiminta alkaa. Esimerkin (3) rakenne on hieman monimutkaisempi, mutta siinä elatiivimuotoinen sana *čuvto* 'puu' toimii kiintopisteenä partisiippimuotoisen verbin *tejems* 'tehdä' ilmaisemalle toiminnalle, jonka muuttuja ei ole ilmipantu ('joku tekee puusta lohikäärmeen').

Esimerkit osoittavat, että vaikka sanamuodon merkitys on kompositionaalinen, on perusteltua analysoida sijalla olevan eri merkityksiä, jotka aktivoituvat kontekstissa. Tämän voi havaita siitä, että esimerkiksi esimerkissä (1) sanan *kudo* 'talo' voisi vaihtaa joksikin toiseksi rakennukseksi, mutta elatiivi ilmaisisi yhä toiminnan alkupistettä. Sen sijaan, jos elatiivin korvaa toisella sijalla, esimerkiksi illatiivilla, muoto *kudo-s* 'taloon [talo-ILL]' ilmaisisi toiminnan loppupistettä eli KOHDETTA.

- (1) E (MokshEr/Syatko-2006_12/ Syatko-2006_12_118-127)
Paro, te škañe kudo-sto liš-š t'eta-zo.
 no DMST aika **talo-ELA** mennä.ulos-PST1.3SG isä-POSS.3SG>SG
 'No, sillä hetkellä hänen isänsä tuli ulos talosta.'
- (2) E (MokshEr/Syatko-2006_9/ Syatko-2006_9_120-128)
 – *Van-an lango-zo-t, koda ton valske-ste*
 katsoa-PRS.1SG pinta-ILL-POSS.2SG kuinka 2SG **aamu-ELA**
čokšne-s važod-at livež pot-so (...)
 ilta-ILL työskennellä-PRS.2SG hiki sisus-INE
 '– Katson sinua, kuinka sinä aamusta iltaan työskentelet hiessä (...)'

8. Paikallissijan perusmerkityksen määrittelystä tarkemmin Erkkilä (2022b).

9. Muuttuja (*Trajector*) ja kiintopiste (*Landmark*) ovat kognitiivisen kielentutkimuksen käsitteitä, joilla kuvataan tapahtumien osallistujia. Muuttuja on tapahtuman aktiivisin osallistuja, yleensä, mutta ei aina lauseen subjekti. Kiintopiste on sellainen tapahtuman osallistuja, johon muuttujan toiminta suhteutetaan. Kiintopisteitä voi olla lauseessa enemmän kuin yksi. Myös ei-finiittisillä muodoilla ilmaistuille tapahtumille voidaan määrittää muuttuja ja kiintopiste. (Langacker 2008: 70–73, 120–122.)

- (3) E (MokshEr/Syatko-2008_5/ Syatko-2008_5_16-20)
Ikel'ks-se-nze *ped'avto-že-l'* *čuvto-sto*
 edusta-INE-POSS.3SG liimata-PST.PTCP-PST2.3SG puu-ELA
t'eje-ž *drakon.*
 tehdä-PST.PTCP lohikäärme
 'Sen [laivan] etuosaan oli kiinnitetty [liimattu] puusta tehty lohikäärme.'

Paikallissijoissa taivutettujen sanojen kieliopillistuminen ja leksikaalistuminen on suhteellisen tyypillinen alkuperä mordvalaiskielten postpositioille ja erityisesti adverbeille. Suuntaa antavana tilastona voidaan pitää *Reverse dictionary of Mordvin* -teoksesta (RDM) poimittuja produktiivisen paikallissijan sisältäviä, postpositioiksi tai adverbeiksi merkittyjen sanojen määriä. RDM sisältää 41 968 ersän ja 39 996 mokšan lekseemiä, joista 140 (E) ja 142 (M) on postpositioita ja 1 473 (E) ja 1 938 (M) adverbeja. Postpositioita ja adverbeja, joista voidaan erottaa paikallissijan päätte, on 373 (E) ja 342 (M). Lukuun ei ole otettu mukaan elatiivin päätteellä muodostettuja tavan adverbeja (esim. [M] *vad'ra-sta* 'tasaisesti, sujuvasti, hyvin'). Paikallissijan semantiikan vaikutus leksikaalistumiseen on siis mahdollisesti näkyvässä lähes neljänneksessä ersän ja yli 15 % mokšan sanastosta. Paikallissijan semantiikan tarkastelulla ei näin ollen ole vähäinen merkitys sanaston kehityksen kuvauksessa.

2. Esimerkkejä paikallissijojen semantiikan vaikutuksesta

Tässä luvussa esittelen mordvalaiskielistä poimittuja leksikaalistuneita muotoja, joissa on historiallisesti paikallissija, sekä analysoin sitä, miten sijojen semantiikka näkyy leksikaalistumisissa. Keskityn illatiiviin, latiiviin ja prolatiiviin, sillä näiden sijojen semantiikka on tällä hetkellä parhaiten tutkittu (Erkkilä 2021; 2022b). Lisäksi kyseiset sijat edustavat sijojen kieliopillistumistutkimuksen ääripäitä: Tulosijojen kieliopillistumisesta on tutkittu suhteellisen runsaasti (esim. Rice & Kabata 2007; Kabata 2013; Kuteva ym. 2019: 49–55), kun taas väyläsijojen kieliopillistumisen tutkimus on toistaiseksi lähes tekemättä. Näin ollen illatiivin ja latiivin käsittely toimii eräänlaisena metodin ja taustaoletusten esittelyinä, kun taas prolatiivin käsittely on näiden metodien ja oletusten soveltamista. Esittelemäni leksikaalistumat eivät edusta kaikkia tutkituista sijoista muodostuneita leksikaalistumia, vaan mahdollisimman edustavia esimerkkejä sijojen semantiikan vaikutuksesta leksikaalistumiseen. Kattava analyysi ilmiöstä on jätettävä tulevalle tutkimukselle.

2.1. Illatiivi ja latiivi

Mordvalaiskielissä sekä illatiivin että latiivin merkitysten keskeinen merkitys on suuntaisen toiminnan loppupisteen ilmaiseminen, eli KOHDE-merkitys (Erkkilä 2022b: 336–340). Prototyypisimmillään tämä on fyysisen toiminnan (esim. suuntaisen liikkeen) loppupiste, mutta myös esimerkiksi toiminnan lopputulos on eräänlainen loppupiste, jota sijoilla ilmaistaan. Tällaisen sijan kielio pillistumispolkuun kuuluu tyypillisesti sellaisia abstrakteja merkityksiä, jotka voidaan katsoa toiminnan lopusta riippuvaisiksi. Yksi tyypillinen polku on KOHDE > TARKOITUS > SYY > TAPA (Rice & Kabata 2007: 490; kirjoittajat käyttävät KOHTEESTA termiä ALLATHIVI), joka esiintyy osin myös mordvalaiskielissä. Mordvalaiskielissä KOHDETTA ei vaikuteta ilmaistavan leksikaalistuneilla muodoilla, ja toisaalta TAPAA ilmaistaan marginaalisesti tulosijalla.

TARKOITUKSEN merkitys on leksikaalistunut muotoon (E) *ki-s* 'takia, vuoksi [tie-ILL]' (MWB s.v. *ki*)¹⁰ (4) ja (E) *turtov* 'takia, vuoksi' (5), jonka vartalo ei esiinny itsenäisenä, mutta joka muotonsa puolesta voisi olla sanan *turto latiivi (ersän murteissa esiintyy muotoja *turto*, *tur'tu*, ks. MWB s.v. *turtov*). TARKOITUS tulosijan merkityksenä motivoituu siitä, että se on toiminnan aiottu tulos (Croft 2012: 276–277), eli toiminnan suorittaja samaistaa ajatuksissaan toiminnan aiotun ja todellisen tuloksen. Esimerkissä (4) lauseke *a kelmemań kis* 'ei-paleltumisen takia' toimii kiintopisteenä toiminnalle, jonka muuttuja on ilmaistu monikon ensimmäisen persoonan pronomiinilla. Kiintopiste ankkuroi toiminnan kausaation käsitealueelle. Esimerkissä (5) lauseke *narodońt' turtov* 'kansaa varten' toimii samoin kiintopisteenä eksistentiaalirakenteessa, jossa muuttujana on *opium* 'oopium'.

(4) E (MokshEr/Syatko/5-2003/1.txt)

Miń, a kelmema-ń ki-s, karm-ińek
1PL NEG paleltuminen-GEN tie-ILL alkaa-PST1.1PL
nalkše-me sasamka-so.
leikkiä-INF2 hippa-INE

'Me aloimme leikkiä hippaa, jotta emme paleltuisi (ei-paleltumisen takia).'

10. Ersässä tarkoituksen merkitykseen on leksikaalistunut myös toinen muoto sanasta 'tie', nimittäin *ki-se* 'takia [tie-INE]' (MWB s.v. *ki*). SIJAINNIN ilmausten (esim. olosijojen) on havaittu kielio pillistuvan SYYN ja TARKOITUKSEN merkitsimiksi maailman kielissä (Kuteva ym. 2019: 266–267). Luraghi (2014: 128–131) esittää, että sijainnin ilmaukset ilmaisevat tarkoitusta MIELI ON SÄILIÖ -metaforan avulla, jossa ihmisen mieli nähdään SÄILIÖNÄ, jonka sisällä tarkoitus on, mikä motivoi SIJAINNIN ilmauksen käytön.

- (5) E (MokshEr/Syatko/5-2003/1.txt)
Ul'ne-ś ška, źardo javol'avtokšno-śt': řeligija-ś
 olla-PST1.3SG aika kun tiedottaa-PST1.3PL uskonto-PST1.3SG
 – *narodo-ńt' turto-v opium.*
 kansa-DET.GEN **takia-LAT** oopium
 'Oli aika, kun sanottiin: uskonto [on] kansaa varten oopiumia (oopiumia kansalle).'

Esimerkeissä vartalon motivaatio ei ole niin selvä kuin sijan, sillä nähdäkse-
 ni ei ole erityistä syytä, miksi esimerkiksi 'tie' leksikaalistuisi merkitsemään
 TARKOITUSTA. Tämä on osoitus siitä, että sijan semantiikalla on vaikutusta
 leksikaalistumiseen. Luraghi (2014: 128–131) on esittänyt, että VÄYLÄN kieli-
 opilliset tunnukset kieliopillistuvat ilmaisemaan tarkoitusta. On siis mah-
 dollista spekuloida, että koska tie on hyvin selkeä VÄYLÄ, kehitys VÄYLÄ >
 TARKOITUS toimisi kieliopillisen alueen lisäksi leksikaalisessa semantiikassa.
 Tätä spekulatiota ei kuitenkaan ole mahdollista todistaa toistaiseksi.

SYYN merkitys on mahdollisesti leksikaalistunut muotoon (M) *lang-s*
 'pinta-ILL', jonka leksikaalinen merkitys nykymokšassa olisi näin ollen 'takia'.
 Merkitys on kuitenkin hyvin harvinainen, sillä se esiintyy vain kerran 800:sta
 mordvalaiskielten tulosijaesimerkistä koostuvassa aineistossa (Erkkilä 2022a).
 Tämä ainut esiintymä on esitetty esimerkissä (6). Varsinaisen leksikaalistu-
 man sijaan kyseessä voi olla esimerkiksi käännöslaina (*calque*) venäjästä, jossa
 prepositiota *na* käytetään samantyyppisissä rakenteissa. Tämä ei kuitenkaan
 selitä tulosijaisen muodon leksikaalistumista. Jos SYX-merkitys esiintyy vain
lang-vartalon kanssa, kyseessä on selvä leksikaalistuma, sillä kyseinen merki-
 tys esiintyy vain illatiivimuodolla *lang-s*, eikä sanan muilla taivutusmuodoilla
 (ks. Erkkilä 2022b ja esimerkki (9) alla). Esimerkissä (6) lauseke *ašušit' langs*
 'köyhyyden takia' toimii kiintopisteenä muuttujan *ombonc'ne* 'toiset' toimin-
 nalle, sillä toiminta tapahtuu köyhyyden suhteen, tarkemmin sanottuna sen
 vuoksi. Kiintopiste kiinnittää tapahtuman siis kausaation käsitealueelle.

- (6) M (MokshEr/Mokshen_pravda/2003/9.txt)
Finc-ńä azəndi-ńt' udala-f, pavazu
 pari-DET.NOM.PL kertoa-PRS.3PL menstyä-PST.PTCP onnellinen
eřaf-snan kolga, ombonc-ńe peńáca-ńt'
 elämä-POSS.3PL.GEN suhteen toinen-DET.NOM.PL nurista-PRS.3PL
ašuši-t' lang-s.
 köyhyys-DET.GEN **pinta-ILL**
 'Pari kertoo menestyneestä, onnellisesta elämästä, toiset nurisevat
 köyhyydestä.'

SY-merkitys esiintyy maailman kielissä tulosijoilla (Rice & Kabata 2007: 490), ja se motivoituu siitä, että kielenkäyttäjät voi nähdä toiminnan syyn joko toiminnan lopullisena tarkoituksena tai alkuun panevana aiheuttajana (Croft 2012: 276–277). On siis mahdollista, että tulosijainen suhdenomini olisi leksikaalistunut ilmaisemaan SY-Ä.

Tämän luvun alussa esitetyn kieliopillistumispolun viimeistä vaihetta, eli TAPAA, edustaa mahdollisesti leksikaalistunut postpositio (E) *koʻa-s* 'kuin, kuten, mukaisesti, verrattuna', (M) *koʻa-s* 'mukaan; johonkin nähden/verrattuna', joka on esitelty esimerkissä (7). Tämä postpositio on alun perin illatiivimuotoisen täydennyksen ottavan postposition (E) *koʻa*, (M) *koʻa* 'mukaisesti, verrattuna, kannalta' illatiivimuoto (MWB s.v. *koʻa*). Kyseessä on siis tilanne, jossa kieliopillistuneen muodon sanaluokka ei ole vaihtunut. Tämän postposition ensisijainen merkitys on ilmaista vertailua, mutta 'mukaisesti, mukaan' merkityksen voi nähdä liittyvän toiminnan tavan ilmaisemiseen.¹¹ Esimerkissä kiintopiste on *erʻzaʻn kojeʻntʻ koʻas* 'ersän tapojen mukaisesti' ja muuttuja on geneerinen tekijä, joka on ilmaistu predikaatin yksikön kolmannen persoonan taivutuksella.

- (7) E (MokshEr/Syatko/5-2003/1.txt)
<i>Erʻza-n</i>	<i>koje-ntʻ</i>	<i>koʻa-s</i>	<i>Maʻrka-neʻn</i>
ersä-GEN	tapa-DET.GEN	mukaisesti-ILL	[nimi]-ALL
<i>eʻav-i</i>	<i>lajʻsema-n</i>	<i>vajgelʻ</i>	<i>nolda-ms</i>
täytyä-PRS.3SG	itku-GEN	ääni	päästää-INF1
- 'Ersän tapojen mukaisesti Maʻrkalle täytyy itkeä.'

Eräs tulosijojen merkitys, joka on leksikaalistunut mordvalaiskielissä, on LOPPUTULOKSEN merkitys. Tämä merkitys esiintyy sekä ersän produktiivisessa taivutuksessa, joskin varsin harvoin (Erkkilä 2022b: 318), että muissa maailman kielissä (Rice & Kabata 2007: 474). LOPPUTULOS motivoituu semanttisesti siitä, että toiminnan loppupiste ja tulos samaistetaan. Myös esimerkissä (8) esiintyvän latiivimuodon (E) *kavto-v*, (M) *kaft-u* 'kahtia, kaksin kerroin [kaksi-LAT]' (MWB s.v. *kavto*) vartalo on motivoitunut, sillä on luontevaa, että lekseemin 'kaksi' taivutusmuoto ilmaisee kahteen osaan menemistä. Esimerkissä (8) muuttuja on Makʻsa ja kiintopistettä ilmaisee muoto *kavtov* 'kahtia'. Tässä esimerkissä kiintopiste ilmaisee sen abstraktin tilan, jossa muuttuja on toiminnan loputtua.

11. Vertailuun liittyvistä käytöistä ks. alla.

- (8) E (MokshEr/Syatko/5-2003/1.txt)
 (...) *mer-ś* *Makśa* *di* *od-s* *vajksta-ž*
 sanoa-PST1.3SG [nimi] ja uusi-ILL voihkaista-GER1
kavto-v *mend'av-ś*.
kaksi-LAT taipua-PST1.3SG
 '(...) sanoi Makśa ja uudestaan voihkaisten taipui kahtia.'

Mordvalaiskielissä esiintyy myös joukko leksikaalistuneita tulosijaisia muotoja, joille ei ole aiemmassa kieliopillistumistutkimuksessa esitetty kieliopillistumispolkuja. Tällaisten sanojen motivaatio liittyy kuitenkin selvästi tulosijojen semantiikkaan. Yksi tällainen ryhmä ovat sanat, jotka ilmaisevat toiminnan jatkumista johonkin määrään, eli esimerkiksi kuinka usein jokin tapahtuma toistuu, tai jonkin olotilan olemassaoloa johonkin asteeseen, eli esimerkiksi kuinka täydellinen jokin ominaisuus oliossa on. Tällaisissa tapauksissa kielenkäyttäjät skannaa¹² mentaalisesti toiminnan kertoja tai tilan astetta, kunnes päättyy siihen määrään tai asteeseen, jota ilmaus kuvaa (ks. Langacker 2008: 531–534). Skannaus toimii mentaalisena reittinä, jota pitkin kielenkäyttäjät liikkuu, ja skannauksen päätepiste taas vastaa kohdetta, jonka kielenkäyttäjät saavuttaa.

Tällainen mentaalisen skannauksen reitin päätepiste toimii motivaationa esimerkeissä (9) ja (10) esitellyille leksikaalisille muodoille. Esimerkin (9) muoto (E) *mala-v* 'lähes [lähi-LAT]' (MWB s.v. *mala-), ilmaisee sitä kohtaa päivien määrässä, johon asti muuttujan toiminta ylittää. Tässä tapauksessa päivien määrä vastaa siis mentaalista reittiä, jota kielenkäyttäjät skannaa, kunnes pääsee määrään, joka on 'lähes joka päivä'. Kyseinen muoto on myös osa suhdenominin *mala- 'lähi' produktiivista taivutusta, mutta esimerkin (9) kaltaisissa tapauksissa se on täysin leksikaalistunut, sillä muut mahdolliset muodot (E) *mala-so* [lähi-INE], *mala-sto* [lähi-ELA], *mala-s* [lähi-ILL] ja *mala-va* [lähi-PROL] eivät voi ilmaista määrää samalla tavalla.

- (9) E (MokshEr/Syatko/5-2003/1.txt)
Ńej *ćoríne-ś* *mala-v* *er'va* *ći-ste*
 nyt nuorukainen-DET.NOM läheisyys-LAT joka päivä-ELA
sakśn-i *t'e-j*
 tulla-PRS.3SG DMST-LAT
 'Nyt nuorukainen lähes joka päivä tulee tänne'

12. Skannaaminen on tapahtuma, jossa ihminen seuraa katseellaan tai mielessään jotakin. Fyysisesti ihminen voi skannata esimerkiksi jonkin entiteetin liikerataa tai jotakin entiteettiä, joka on liian suuri kerralla nähtäväksi, sen osasta toiseen. Mentaalisesti ihminen taas voi skannata esimerkiksi tapahtumaa sen hetkestä toiseen, liikkeen reittiä paikasta toiseen, tai määrän suurenemista arvosta toiseen. (Ks. Talmy 2000: 99–175; Langacker 2008: 109–112.)

Esimerkissä (10) mentaalinen skannaus taas tapahtuu ominaisuuden astetta myöten. Leksikaalistunut muoto (E) *pel'-s*, (M) *pälə-s* 'puoliksi [puoli-ILL]' (MWB s.v. *ʔpele*) ilmaisee jonkin tilan (esimerkissä sokeuden) määrää abstraktilla asteikolla. Kielenkäyttäjä skannaa mielessään tätä ei yhtään sokea – täysin sokea -asteikkoa, ja lopettaa mentaalisen skannauksen kohdassa 'puoliksi sokea', joka näin ollen on toiminnan päätepiste. Sekä esimerkissä (9) että (10) tulosija siis motivoituu KOHDE-merkityksen (Erkkilä 2022b: 320–324) eksten-siosta mentaalisten prosessien alueelle. Molemmissa esimerkeissä myös var-talo on suhteellisen läpinäkyvästi motivoitu, sillä 'lähi-' viittaa luonnollisesti läheisyyteen ja 'puoli' asteikon keskikohtaan.

- (10) E (MokshEr/Syatko/5-2003/1.txt)
Minek vele-ń śupav Ivano-ń ʔejʔere-ze
 1PL.GEN kylä-GEN rikas [nimi]-GEN tytär-POSS.3SG>SG
ul'ne-ś pel'-s sokor.
 olla-PST1.3SG puoli-ILL sokea
 'Meidän kylän rikkaan Ivanin tytär oli puoliksi sokea.'

Edellä TAPA-merkityksen leksikaalistumana käsitelty (E) *koʔas* 'kuin, kuten, mukaisesti, verrattuna', (M) *koʔas* 'mukaan; johonkin nähden/verrattuna' liittyy myös leksikaalistumiin, jotka motivoituvat mentaalisesta skannauksesta. Vertailussa kielenkäyttäjä skannaa (todellista tai kuviteltua) joukkoa olioita tai tilanteita, kunnes päättyy vertailun kohteeseen. Samoin kuin esimerkkien (9) ja (10) tapauksissa, myös esimerkissä (11) esitetty postpositiolla *koʔas* muodostettu vertailu luo abstraktin reitin, joka johtaa joukon jäsenestä toiseen, kunnes päättyy postpositiolla merkittyyn yksilöön. Lauseke *lija ijet'neń koʔas* 'kuin muina vuosina' toimii kiintopisteenä, jonka suhteen muuttuja *ʔe kiześ* 'tämä kesä' asettuu abstraktille vertailuasteikolle.

- (11) E (MokshEr/Syatko-2006_9/Syatko-2006_9_10-17)
Paʔak, ʔe kize-ś sinst to-so lija
 ehkä DMST kesä-NOM.DET 3PL.GEN DMST-INE muu
ije-ʔneń koʔa-s śed'e pśi (...)
 vuosi-GEN.DET.PL kuin-ILL CMP kuuma
 'Ehkä tämä kesä muihin vuosiin verrattuna siellä heillä on kuumempi (...)'

Vielä eräs mordvalaiskielissä esiintyvä mentaalisen skannauksen loppupis-teeseen perustuva leksikaalistuma on latiivi (E) *odo-v* 'uudestaan [uusi-LAT]', (M) *od-u* 'jälleen, uudelleen; ensiksi, aluksi [uusi-LAT]',¹³ ja ersässä sen

13. Käsittelen vain merkitystä 'jälleen, uudelleen'.

illatiivinen vastinpari *od-s* 'uudelleen [uusi-ILL]'. (MWB s.v. *od*; esiintyy muodossa *oc*)¹⁴ Vaikuttaa siltä, että ersässä on tapahtunut kaksi leksikalisaatiota samalla motiivilla eri aikoina. Tulosija motivoituu samalla tavalla kuin esimerkissä (9) yllä, eli kielenkäyttäjä skannaa toimintaa mentaalisesti johonkin pisteeseen, ja skannaus muodostaa mentaalisen reitin, jonka loppupiste skannaamisen loppu on. Erona on vain se, että skannattava toiminta on toisinto aiemmin tapahtuneesta toiminnasta. Toiminta voi toteutua, kuten esimerkiksi (13) tai olla toteutumatta, kuten esimerkiksi (12). Tässä leksikaalistumassa sekä vartalo että pääte ovat motivoituneet, sillä toistettu tapahtuma on uusi samanlainen tapahtuma kuin aiempi. Kummassakin esimerkissä sana *od* 'uusi' toimii muuttujan toiminnan abstraktina loppupisteenä.

- (12) M (MokshEr/Moksha-2007_7/Moksha-2007_7_42-48.txt)

Jefim od-u məʒardəvək aʂə-ʒ jaka
 [nimi] uusi-LAT koskaan NEG-PST.3SG mennä.CNG
Vera-ndī i kulə-mə-zə-nza erä-ś
 [nimi]-DAT ja kuolla-NMLZ-ILL-POSS.3SG.GEN elää-PST1.3SG
śkamə-nza.
 yksin-POSS.3SG.GEN

'Jefim ei koskaan mennyt uudestaan Veran luokse ja eli kuolemaansa asti yksinään.'

- (13) E (MokshEr/Syatko/5-2003/1.txt)

(...) *od-s ustava-ś jovt'ne-me Petrovič.*
 uusi-ILL aloittaa-PST1.3SG kertoa-INF2 [nimi]

'(...) alkoi Petrovič uudestaan kertomaan'

2.2. Prolatiivi

Kieliopillistumistutkimuksessa VÄYLÄN ilmausten kieliopillistumiseen on kiinnitetty aiemmin varsin vähän huomiota. Esimerkiksi Kuteva ym. (2019: 321–322) antaa VÄYLÄN ilmauksille vain kieliopillistumispolun PERLATIIVI¹⁵ > AGENTTI (VÄYLÄÄ ilmaiseva elementti kehittyä AGENTTIA ilmaisevaksi elementiksi), ja Luraghi (2014) on esittänyt vain hieman tarkempia huomioita

14. Mokšassa myös muoto *od-sta* [uusi-ELA] (MWB s.v. *od*; esiintyy muodossa *octa*) on leksikaalistunut merkitykseen 'uudestaan'. Tässä tapauksessa toiminnan toistamista edustaa metonymisesti toiminnan toisen kerran aloittaminen. Se, miksi mokšassa esiintyy sekä ero- että tulosijainen 'uudestaan' on kiinnostava kysymys, joka on jätettävä tulevan tutkimuksen selvitettäväksi.

15. PERLATIIVI on teoksessa VÄYLÄN ilmauksista käytetty käsite (*concept*; Kuteva ym. 2019: 31).

(esim. mts. 148). Tämän takia tutkimukseni tämä osa perustuu enemmän hypoteeseille siitä, mihin suuntaan mordvalaiskielten prolatiivin tunnistetut merkitykset voisivat kehittyä. Ersän prolatiivilla on kaksi keskeistä merkitystä: toiminnan reitin (VÄYLÄ) ja rajatun toiminta-alueen (ALUE) ilmaiseminen (Erkkilä 2021; on perusteltua olettaa, ettei mokšan systeemi poikkea tästä). Käsittelen seuraavassa kahta tapausta, joista ensimmäinen, leksikaalistunut postpositio (E) *melga*, (M) *melgä* 'perässä, jäljessä; jälkeen, sitten' (MWB s.v. *meje*-; jatkossa *melgA*) ilmaisee kumpaakin prolatiivin keskeistä merkitystä, minkä lisäksi sille on kehittynyt myös muita merkityksiä. Postpositio *melgA* on leksikaalistunut pidemmälle kuin muut tässä artikkelissa esiteltyt muodot, sillä *meje*-vartalosta ei esiinny muita paikallissijamuotoja. Toisin kuin muut tässä artikkelissa käsitellyt leksikaalistumat, postpositio *melgA* ei kuitenkaan ole kiteytynyt vain yhteen tai muutamaan läheiseen merkitykseen, vaan sillä pystyy ilmaisemaan useimpia merkityksiä, jotka esiintyvät myös produktiivisella prolatiivilla (Erkkilä 2021).

VÄYLÄN ja ALUEEN merkityksiä ei ole aina helppoa eikä edes tarkoituksenmukaista erottaa esimerkeissä, mutta periaatteessa postposition ilmaiseman alueen muoto on määrittävä tekijä: jos ajatellaan, että alue vastaa jonkin olion liikkeen reittiä, kuten esimerkissä (14), on kyse VÄYLÄSTÄ, sillä liikkeen reitti on pitkänomainen. Jos taas alueen käsitetään olevan epämääräinen ala olion takapuolella, kuten esimerkissä (15), on kyseessä ALUE. Nämä kriteerit erottavat kyseiset merkitykset toisistaan myös ersän (todennäköisesti myös mokšan) produktiivisessa taivutuksessa. (Erkkilä 2021: 84–94.) Kummassakin esimerkissä postpositio *melgA* merkitsee kiintopisteen muuttujan toiminnalle. Esimerkissä (14) se ilmaisee toiminnan loppupisteen, kun taas esimerkissä (15) kiintopiste kertoo ne rajat, joiden sisällä toiminta tapahtuu. Kummassakin esimerkissä kiintopiste on suhteellinen alue kiintopisteen tarkoitteen (esimerkissä (14) pappi, esimerkissä (15) yksikön toinen persoona) takapuolella.

(14) E (Mormula/kk31 177)

(...) *koda liš-i* *šajʹano-ś* *utom-sto-ńt* –
 kun tulla.esiin-PRS.3SG piru-DET.NOM aitta-ELA-DET
di popo-ńt *mel-ga...*
 ja pappi-DET.GEN **perä-PROL**
 '(...) kun piru tulee esiin aitasta ja [lähtee] papin perään...'

(15) E (Mormula/kk31 565)

(...) *mon tejer lomań-an,* *štapo mol-an*
 1SG tyttö ihminen-PRS.1SG alaston kulkea-PRS.1SG
mel-ga-t.
perä-PROL-POSS.2SG
 '(...) minä olen nainen, alastomana kuljen perässäsi.'

Selvimmät VÄYLÄ-tapaukset ovat sellaisia, joissa postpositio esiintyy aistihavaintoverbien kanssa, kuten esimerkissä (16). Tällöin toiminnan reitti on luonnollisinta tulkita suoraviivaiseksi, mikä on tyyppillistä VÄYLÄLLE (Erkkilä 2021: 84–87). Tällaista postposition *melgA* käyttöä voi pitää myös KOHDEVÄYLÄN ilmaisemisena (Erkkilä 2021: 87–88). KOHDEVÄYLÄSSÄ toiminta tapahtuu prolatiivilla merkityn sanan tarkoitteeseen asti, minkä jälkeen se loppuu, eli kyseinen prolatiivin käyttö on hyvin lähellä tulosijojen tyyppillistä perusmerkitystä. Tämä käyttö on saattanut vaikuttaa postposition *melgA* semanttiseen edelleenkehitykseen (ks. alla). Kuten esimerkeissä (14) ja (15), myös esimerkissä (16) postpositio *melgA* merkitsee kiintopisteen, jonka suhteen muuttujan *st'íkńá* 'tytöt' toiminta tapahtuu. Myös esimerkissä (16) kiintopiste on suhteellinen alue kiintopisteen tarkoitteen takapuolella.

- (16) M (MokshEr/Moksha-2007_1/Moksha-2007_1_74-82.txt)
Velə-ń st'ík-ńá kelgə-ž vanənd-št'
 kylä-GEN tyttö-DET.NOM.PL rakastaa-CVB1 katsella-PST1.3PL
Dromovə-ń mel-gä (...)
 [nimi]-GEN perä-PROL
 'Kylän tytöt katselivat rakastaen Dromovin perään (...)'

Aistihavaintoverbien kanssa postpositio *melgA* esiintyy myös metaforisessa käytössä 'valvoa (katsoa perään)'. Tämä kehitys motivoituu siitä, että jos katsoo jotain toimintaa, niin samalla voi seurata kuinka kyseinen toiminta etenee. Esimerkki (17) kuvaa postposition tällaista käyttöä. Esimerkissä (17) kiintopiste ja sen ilmaisema suhde on täysin verrannollinen esimerkin (16) kiintopisteeseen.

- (17) M (MoksEr/ Moksha-2006_12/Moksha-2006_12_88-108.txt)
Kudazər-ś van-ć śembə pakśá-ń
 talo.herra-DET.NOM katsoa-PST1.3SG kaikki pelto-GEN
t'ef-ńəń mel-gä (...)
 työ-DET.GEN.PL perä-PROL
 'Isäntä valvoi kaikkia peltotöitä (~ katsoi kaikkien peltotöiden perään (...))'

Postpositiolla *melgA* esiintyy myös SYYN merkitys, joka puuttuu ersän (ja todennäköisesti mokšan) prolatiivin produktiiviselta taivutukselta (Erkkilä 2021). SYYN merkitys esiintyy maailman kielissä usein KOHTEEN ilmauksilla (Rice & Kabata 2007: 490), esimerkiksi tulosijoilla. Näin on myös mordvalaiskielissä, joskin merkitys on varsin marginaalinen produktiivisessa sija-taivutuksessa (ks. luku 2.1. ja Erkkilä 2022b: 318). Sen sijaan VÄYLÄN ilmausten ei mainita ilmaisevan syytä maailman kielissä (esim. Luraghi 2014).

Mordvalaiskielissä tämä kehitys motivoituu todennäköisesti siitä, että prolatiivilla voi ilmaista KOHDEVÄYLÄÄ, jossa toiminnan loppupiste on läsnä (ks. esimerkki (16) yllä). SYYN merkitys on voinut kehittyä sitten samoin kuin tulosijoille, eli niin, että kielenkäyttäjä hahmottaa toiminnan lopputuloksen sen alkuun panevaksi motivaatioksi, eli syyksi (ks. Croft 2012: 276–277). Esimerkissä (18) prolatiivilla on SYYN merkitys. Esimerkissä (18) kiintopisteenä toimii lauseke *t'ev melgä* 'työn perässä'. Kiintopiste ilmaisee, minkä asian suhteen muuttuja (nimeämätön kolmas persoona) toimintansa suorittaa.

- (18) M (MokshEr/Varia/A/8.txt)
Son níngä ísák tušənd-ś Moskuv-u kodama bədi
 3SG vielä eilen mennä-PST1.3SG [nimi]-LAT jonkinlainen
t'ev mel-gä (...)
 työ perä-PROL
 'Vielä eilen hän meni Moskovaan jonkinlaisen työn takia (...)'

Postpositiota *melgA* voi käyttää myös TEMPORAALIN (AJANKOHDAN) ilmaisemiseen. Tällöin postpositio *melgA* ilmaisee asioiden temporaalista järjestystä siten, että postpositiolausekkeen tarkoite on järjestyksessä jotain toista tarkoitetta edellä.¹⁶ TEMPORAALI esiintyy myös ersän (todennäköisesti myös mokšan) produktiivisessa prolatiivitaivutuksessa (Erkkilä 2021: 100–102). Paikanilmauksia käytetään maailman kielissä hyvin tyypillisesti myös temporaalisten suhteiden ilmaisemiseen (Haspelmath 1997), joten on odotuksenmukaista, että postpositiolla *melgA* voi ilmaista TEMPORAALI-merkitystä. Esimerkki (19) kuvaa postposition *melgA* temporaalista käyttöä. Esimerkissä (19) kiintopiste *ćora melgä* 'pojan jälkeen' ilmaisee muuttujan *stír* 'tytär' toiminnan sijoittumisen temporaalisella käsitealueella.

- (19) M (MokshEr/Varia/B/1.txt)
 (...) *Ćora mel-gä šač-i stír.*
 poika perä-PROL syntyy-PRS.3SG tyttö
 '(...) Pojan jälkeen syntyy tytär.'

Postposition *melgA* leksikaalistumiskehityksen huippua edustaa sellainen käyttö, jossa muoto on dekategoriisoitunut (Heine ym. 1991: 129–131), jolloin se voi toimia yhdysmuodosteen määriteosana. Tällaisissa tapauksissa postposition *melgA* syntaktinen asema on reanalysoitu määritteettömästä postpositiosta substantiivilausekkeen attribuutiksi. Reanalyysi on ollut mahdollinen esimerkin (20) tyyppisissä konteksteissa, joissa muoto *mel-ga-st* 'peräänsä [perä-PROL-POSS.3PL]' voidaan hahmottaa joko verbin *ard'oms* 'juosta'

16. Mokšassa esiintyy myös ilmaus *šán melgä* 'sitten, sen jälkeen'.

adverbiaaliksi tai substantiivin *pańićat'ńe* '(takaa-)ajajat' attribuutiksi. Tiivistäen kyse on siitä, tulkitaanko esimerkin (20) lauseen jäsentyvän [*juoksivat perään*] *takaa-ajajat* vai *juoksivat* [*perään (takaa-)ajajat*]. Esimerkin (21) tapauksessa reanalyysi on jo täydellinen, ja muoto *mel'gA* käsitetään yksiselitteisesti attribuutiksi. Esimerkissä (20) kiintopiste ja sen ilmaisema suhde ovat vastaavat kuin esimerkissä (14) edellä, mutta esimerkkiä (21) ei yhdysmuodosteena välttämättä pysty analysoimaan muuttuja-kiintopistejaon kautta. Sama pätee esimerkkiin (22) alla.

(20) E (Mormula/kk31 665)

Arćt' mel'-ga-st pańića-t'ńe di
 juosta.PST1.3PL **perä-PROL-POSS.3PL** takaa.ajaja-NOM.DET.PL ja
kevks't-it' at'a-ńt' (...)
 kysyä-PRS.3PL ukko-GEN.DET

'Takaa-ajajat juoksivat heidän peräänsä ja kysyivät ukolta (...) tai
 'Heidän takaa-ajajansa juoksivat ja kysyivät ukolta (...)'

(21) E (Mormula/kk31 739)

Paćkoćt' leje-ńt'eń mel'-ga-st
 saapua.PST1.3PL joki-DAT.DET **perä-PROL-POSS.3PL**
pańića-t'ńe (...)
 takaa.ajaja-NOM.DET.PL

'Heidän takaa-ajajansa saapuivat joelle (...)'

Muoto *mel'gA* voi esiintyä myös joidenkin muiden substantiivien määrittenä, kuten esimerkissä (22), jossa substantiivi on *jakića* 'piika [kulkija]'.¹⁷ Muoto *mel'gA* on tässäkin, kuten esimerkissä (20), kaksihakmotteinen, sillä sen voisi käsittää postpositioksi, jonka määrite on *sinst* 'heidän' tai muodon *jakićaks* 'piikana' attribuutiksi.

(22) E (Mormula/kk31 403)

(...) *sav-i inst mel'-ga jakića-ks ul'e-ms.*
 täytyä-PRS.3SG 3PL.GEN **perä-PROL** kulkija-TRA olla-INF1

'(...) joutuu heidän piikanaan olemaan'

Myös postpositio *šled-ga* [jälki-PROL] voi esiintyä VÄYLÄN tai ALUEEN merkityksessä, kuten esimerkissä (23). Esimerkki rinnastuu postposition *mel'gA* käyttöön esimerkeissä (14–15), sillä esimerkin (23) liikkeen implisiittisen kiintopisteen voi tulkita joko pitkänomaiseksi, jos oletetaan, että muuttuja liikkuu kohti kiintopisteen tarkoitetta, tai rajatuksi alueeksi, jos oletetaan että sekä muuttuja että kiintopiste liikkuvat.

17. Lähteen käännöksessä *Мне все равно придется у них прислугой быть.*

Resiprookkinen *jutkova* on leksikaalistunut muoto, sillä vastaavaa resiprookkista käyttöä ei esiinny sanan *jutko* muilla edellä esitellyillä taivutusmuodoilla. Tyypillisimmin resiprookkinen *jutkova* vaikuttaa esiintyvän kommunikaatioverbien kanssa, jolloin se ilmaisee kommunikaatiota kahden henkilön välillä, kuten esimerkissä (26). Tilanteessa voi olla myös enemmän kuin kaksi osanottajaa. Kommunikaatio on tyypillistä käsitteistää VÄYLÄKSI (esim. Reddy 1979: 286–292), mikä on todennäköisesti motivoinut prolatiivimuotoisen ilmauksen käytön alun perin. Kuten edellä esimerkissä (25), myös esimerkissä (26) postpositio *jutkova* ilmaisee sen suhteellisen alueen, jonka sisällä muutujan toiminta tapahtuu. Erona on vain se, että tämä alue on abstrakti. Alla esimerkissä (27) *jutkova* toimii täysin vastaavalla tavalla.

- (26) E (Mormula/kk31 567)
(...)	<i>mešt'</i>	<i>siń</i>	<i>eś</i>	<i>jutko-va-st</i>
	INDF.NOM.PL	3PL	REFL.3SG	väli-PROL-POSS.3PL
- kort-it*
 puhua-PRS.3PL
 '(...) mitä he keskenään puhuvat'

Resiprookkinen *jutkova* esiintyy kuitenkin myös joidenkin muiden verbien, kuten *érams* 'elää' (esimerkki 27), kanssa. Kyseessä on todennäköisesti kehitys, jossa alun perin keskinäiseen kommunikaatioon viitannut *jutkova* on laajentunut käsittämään kaikenlaiset resiprookkiset tilanteet, ja samalla muutunut ainoastaan resiprookkisuuden ilmaukseksi menettäen kaiken entisen toiminnan reitin ilmaisemiseen liittyvän semantiikkansa. Tällainen siirtymä, jossa jokin elementti ensin laajenee metaforisesti uudelle käyttöalueelle ja sitten kontekstuaalisen uudelleentulkinnan ja metonymian kautta laajentaa merkitystään on tyypillistä kieliopillistumiselle (Heine ym. 1991: 98–113). Siksi voidaan olettaa, että *jutkova* on käynyt läpi tällaisen kehityksen.

- (27) E (Mormula/kk31 029)
<i>Eś</i>	<i>jutko-va-st</i>	<i>koda beřańste</i>	<i>a</i>	<i>eř-it'</i>
REFL.3SG	väli-PROL-POSS.3PL	kun	huonosti	NEG elää-PRS.3PL
- 'Kun he keskenään eivät elä huonosti.'

3. Lopuksi

Olen tässä artikkelissa käsitellyt sitä, miten (paikallis)sijan semantiikka vaikuttaa muotojen leksikaalistumiseen. Olen käyttänyt esimerkkeinä mordvalaiskielten tulosijan, illatiivin tai latiivin, sekä prolatiivin sisältäviä muotoja, joille on kehittynyt oma, alkuperäisen sanan taivutukselta puuttuva merkityksensä. Tulosijaiset esimerkit osoittavat, kuinka maailman kielissä tyypilliset tulosijojen semanttiset laajentumat, esimerkiksi kehityspolku KOHDE > TARKOITUS > SYY > TAPA, toistuvat näistä sijoista kehittyneissä leksikaalistumisissa. Lisäksi osan leksikaalistumista, esimerkiksi muodon 'uudestaan' kehittymisen tulosijaisista taivutusmuodoista voi mahdollisesti selittää ihmisen yleisillä kognitiivisilla ominaisuuksilla, tässä tapauksessa tavalla hahmottaa sekä konkreettisia että abstrakteja asioita havainnoimalla niitä lineaarisesti yksi toisensa jälkeen. Prolatiiviesimerkit taas osoittavat, että näitä yleisiä kognitiivisia ominaisuuksia voi soveltaa myös tapauksiin, joista ei ole juuriakaan aiempaa tutkimusta.

Tämän artikkelin tarkoitus on osoittaa, että kognitiivis-funktionaalisten oletusten systemaattinen huomioon ottaminen kielen muutoksen tutkimuksessa on mahdollista ja jokseenkin vaivatonta sekä perusteltuja tuloksia tuottavaa. Näiden oletusten systemaattinen huomioon ottaminen voi antaa tukea muilla historiallisen kielentutkimuksen menetelmillä tuotetuille tuloksille. Pelkästään mordvalaiskielissä on 715 paikallissijamuodosta leksikaalistunutta postpositiota tai adverbia, ja muissa uralilaisissa kielissä niitä on monin verroin enemmän, joten tälle(kin) menetelmälle on varmasti tarvetta tulevassa tutkimuksessa.

Lähteet

- Anthony, Laurence. 2022. *AntConc (version 4.2.0)*. Waseda University: Tokyo.
- Bartens, Raija. 1999. *Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 232). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Bauer, Laurie. 2001. *Morphological productivity* (Cambridge studies in linguistics 95). Cambridge: Cambridge University Press.
- Croft, William. 2012. *Verbs: Aspect and causal structure*. Oxford: Oxford University Press.
- Dąbrowska, Ewa. 2016. Cognitive linguistics' seven deadly sins. *Cognitive Linguistics* 27(4). 479–491. <<https://doi.org/10.1515/cog-2016-0059>>
- Erkkilä, Riku. 2021. Ersän prolatiivin merkitykset. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 98. 67–111. <<https://doi.org/10.33340/susa.95000>>
- Erkkilä, Riku. 2022a. *Dataset of Mordvin GOAL-cases*.

- Erkkilä, Riku. 2022b. The senses of the illative and lative cases in the Mordvin languages. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri = Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 13(2). 307–345.
<<https://doi.org/10.12697/jeful.2022.13.2.10>>
- Erkkilä 2022c = Эрккиля, Рику. 2022. Семантическое изменение некоторых относительных существительных и наречий с пространственным падежом в удмуртском языке. Теоксessa Кондратьева, Н. В. & Самарова, М. А. & Стрелкова, О. Б. & Семёнов, А. Ф. (toim.), *Актуальные проблемы удмуртоведения в контексте компаративистики, контактологии и типологии языков, литератур и фольклора: Сборник статей* (Udmurtica et Uralica), 374–381. Ижевск: ФГБОУ ВО «Удмуртский государственный университет».
- GMJa 1980 = Цыганкин, Д. В. (toim.). 1980. *Грамматика мордовских языков: Фонетика, графика, орфография, морфология*. Саранск.
- Grünthal, Riho. 2003. *Finnic adpositions and cases in change* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 244). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. (Väitöskirja.)
- Hamari, Arja & Ajanki, Rigina. 2022. Mordvin (Erzya and Moksha). Teoksessa Bakró-Nagy, Marianne & Laakso, Johanna & Skribnik, Elena (toim.), *The Oxford guide to Uralic languages*, 392–431. Oxford: Oxford University Press.
- Haspelmath, Martin. 1997. *From space to time: Temporal adverbials in the world's languages* (Lincom studies in theoretical linguistics 03). München: Lincom Europa.
- Heine, Berndt. 1997. *Cognitive foundations of grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Heine, Berndt & Claudi, Ulrike & Hünemeyer, Friederike. 1991. *Grammaticalization: A conceptual framework*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hopper, Paul & Traugott, Elisabeth Closs. 2003. *Grammaticalization*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Janda, Laura. 2007. Inflectional morphology. Teoksessa Geeraerts, Dirk & Cuyckens, Hubert (toim.), *The Oxford handbook of cognitive linguistics*, 632–649. Oxford: Oxford University Press.
- Kabata, Kaori. 2013. Goal–source asymmetry and crosslinguistic grammaticalization patterns. A cognitive-typological approach. *Language Sciences* 36. 78–89. <<https://doi.org/10.1016/j.langsci.2012.03.021>>
- Kuteva, Tania & Heine, Berndt & Hong, Bo & Long, Haiping & Narrog, Heiko & Rhee, Seongha. 2019. *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, George. 1990. The invariance hypothesis. Is abstract reason based on image schemas. *Cognitive Linguistics* 1(1). 39–74.
<<https://doi.org/10.1515/cogl.1990.1.1.39>>

- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar: A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Langacker, Ronald W. 2011. Grammaticalization and cognitive grammar. Teoksessa Heine, Berndt & Narrog, Heiko (toim.), *The Oxford handbook of grammaticalization*, 79–91. Oxford: Oxford University Press. <<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199586783.013.0007>>
- Lightfoot, Douglas. 2011. Grammaticalization and lexicalization. Teoksessa Heine, Berndt & Narrog, Heiko (toim.), *The Oxford handbook of grammaticalization*, 438–449. Oxford: Oxford University Press. <<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199586783.013.0035>>
- Luraghi, Silvia. 2011. Case in cognitive grammar. Teoksessa Malchukov, Andrej & Spencer, Andrew (toim.), *The Oxford handbook of case*, 136–150. Oxford: Oxford University Press.
- Luraghi, Silvia. 2014. Plotting diachronic semantic maps. The role of metaphors. Teoksessa Luraghi, Silvia & Narrog, Heiko (toim.), *Perspectives on semantic roles* (Typological studies in language 106), 99–150. Amsterdam: John Benjamins.
- Luutonen, Jorma & Mosin, Mikhail & Shchankina, Valentina (toim.). 2004. *Reverse dictionary of Mordvin* (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIX). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Maksaeva 1967 = Максаева, А. И. (toim.). 1967. *Устно-поэтическое творчество мордовского народа, Том третий, Часть вторая: Эрзянские сказки*. Саранск: Мордовское книжное издательство.
- MokshEr, V.3. 2010. *Mokšan ja ersän sähköinen korpus*. Turun yliopisto.
- MWB = Heikkilä, Kaino & Bartens, Hans-Hermann & Feoktistow, Aleksandr & Jermuschkin, Grigori & Kahla, Martti (toim.). 1990. *H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch* (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIII: 1–6). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Panther, Klaus-Uwe & Radden, Günter. 2011. Introduction. Reflections on motivation revisited. Teoksessa Panther, Klaus-Uwe & Radden, Günter (toim.), *Motivation in grammar and the lexicon* (Human cognitive processing 27), 1–26. Amsterdam: John Benjamins.
- Reddy, Michael. 1979. The conduit metaphor. A case of frame conflict in our language about language. Teoksessa Ortony, Andrew (toim.), *Metaphor and thought*, 284–324. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rice, Sally & Kabata, Kaori. 2007. Crosslinguistic grammaticalization patterns of the allative. *Linguistic Typology* 11(3). 451–514. <<https://doi.org/10.1515/LINGTY.2007.031>>
- Talmy, Leonard. 2000. *Towards a cognitive semantics, Volume 1: Concept structuring systems*. Cambridge: The MIT Press.
- Umbreit, Birgit. 2011. Motivational networks. An empirically supported cognitive phenomenon. Teoksessa Panther, Klaus-Uwe & Radden, Günter (toim.), *Motivation in grammar and the lexicon* (Human cognitive processing 27), 269–286. Amsterdam: John Benjamins.